

dobrim delom dostupna putem interneta. Autor je pružio niz korisnih linkova i internet adresa, pre svega iz Nacionalnog arhiva iz Vašingtona i Imperijalnog ratnog muzeja iz Londona, ali i za deklasifikovane dokumente OSS-a, oficijelne prezentacije savezničkih vazduhoplovnih armija i bombarderskih grupa itd. Sve to uslovalo je bogat naučni aparat, koji je inače karakteristika Timotijevićevih radova. Knjiga sadrži i dva vrlo značajna priloga: pregledni spisak američkih i britanskih aviona oborenih na teritoriji Srbije, čije su posade kasnije evakuisane sa improvizovanih aerodroma pod kontrolom JVuO u Pranjanima, Koceljevi i Boljaniću (sa detaljnim podacima o vremenu i mestu obaranja), kao i gotovo celovit spisak sa 379 imena avijatičara koji su evakuisani sa ovih lokacija.

Bogato istoriografsko iskustvo, pre svega u poznavanju Drugog svetskog rata, kao i konsultovanje raznorodne literature, uslovlili su multiperspektivnost i originalnost Timotijevićevog pristupa, koji uz višestruku kontekstualizaciju svakog od opisivanih problema čini da njegova knjiga naposljetku ne bude samo zaokružen istorijat misije „Halijard“, već i jedna od nezaobilaznih studija za razumevanje Drugog svetskog rata u Jugoslaviji.

Nemanja Dević

Božica Ž. Slavković Mirić, JUGOSLAVIJA I ALBANIJA 1945–1948: EKONOMSKI ODNOSI, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2020, 448.

U srpskoj historiografiji ni o jednom susednom narodu ne postoji toliko radova kao o Albancima. Razlog je, naravno, prvenstveno pitanje Kosova, zbog kojeg se to interesovanje proširilo i na matičnu zemlju Šiptara – Albaniju. Iako broj radova o Albaniji zaostaje za brojem onih o Albancima i Kosovu, o odnosima Jugoslavije ili Srbije i Albanije ima više radova nego o odnosima Srbije ili Jugoslavije i bilo koje druge susedne zemlje. S druge strane, broj radova na bilo koju temu iz ekonomske istorije u našoj historiografiji i dalje nije velik. Knjiga Božice Slavković Mirić *Jugoslavija i Albanija 1945–1948: ekonomski odnosi*, iako ne spada u čistu ekonomsku istoriju, osvetljava jedan važan aspekt međudržavnih odnosa koji su raniji autori doduše često doticali, ali nikad dublje osvetlili. Istovremeno, knjiga se bavi politički najšakljivijim razdobljem međusobnih odnosa. Najšak-

ljivijim zato što je baš ono, za razliku od svih koja su mu prethodila ili došla posle njega, najotvorenije za protivrečne interpretacije. To je bio period kada su dve strane pokušale da prvi put prevaziđu tradiciju sukobljavanja i preokrenu je u osnovu buduće saradnje. Ekonomska saradnja je trebalo da bude osnov budućeg jedinstva, ali se na kraju razdoblja pokazalo da je i ona iskorišćena za nastavak politike sučeljavanja.

Knjiga se zasniva na master radu koji je autorka odbranila 2010. godine i sastoji se od Predgovora, Uvoda, četiri poglavlja, Epiloga i Zaključka, za kojim slede zaključak na engleskom jeziku, spisak izvora i literature i imenski registar.

U Predgovoru (str. 9–17) autorka upoznaje čitaoca sa sadržajem rada, metodologijom, glavnim arhivskim i drugim izvorima koje je koristila, kao i sa relevantnom literaturom. Sledi Uvod (19–75), u čijem prvom delu autorka daje pregled političkih, a potom i privrednih odnosa Kraljevine SHS/Jugoslavije i Albanije. U nastavku se kratko osvrće na Drugi svetski rat i veze dva oslobodilačka pokreta pod vođstvom jugoslovenskih, odnosno albanskih komunista. Dalje se iznose štete nastale tokom rata u Jugoslaviji sa pomalo nekritičkim osloncem na podatke koje su posleratne jugoslovenske vlasti u kratkom roku prikupile, a koje su kasnije mnogi istoričari takođe ne mnogo kritički preuzimali. Sledi pregled ekonomskog razvoja Jugoslavije i propisa koji su ga pratili. Više prostora je posvećeno odnosima nove Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom, koji je bio osnovni ekonomski oslonac, a istovremeno i uzor novih vlasti. U završnom delu Uvoda, prikazuje se odnos Jugoslavije i Albanije kao mala replika jugoslovensko-sovjetskog odnosa – iako je Albanija želela da razvija neposredne odnose sa prvom zemljom socijalizma, Staljin ju je uputio na Jugoslaviju. Sve izneto u Uvodu je neophodno da bi se razumelo dalje izlaganje.

Nastavak izlaganja je podeljen hronološki, po godinama od 1945. do 1948, a svako poglavlje opisuje razvoj tokom jedne godine. Prvo poglavlje (77–115) bavi se počecima ekonomske i druge saradnje dve mlade socijalističke zemlje. Prikazan je međunarodni kontekst u kojem su dve zemlje, posebno Albanija kao slabiji partner, tražile svoj put. Albanija je, zbog slabosti i nepriznavanja od strane velikih sila, bila upućena na tešnju saradnju sa Jugoslavijom. Ona je već započela tokom zajedničke borbe protiv okupatora u ratu, ali je istovremeno bila primetna i

težnja novih albanskih vođa da se vežu za Zapad. Tek kad to nije uspjelo, oni su se silom prilika okrenuli Jugoslaviji. Iako autorka to ne naglašava, u pitanju je verovatno refleksi viševjekovnih antislovenskih raspoloženja koja je bilo teško eliminisati preko noći, čak i pod plaštom zajedničke internacionalističke ideologije.

U knjizi se prikazuje političko zблиžavanje dva režima, a u tom kontekstu se obuhvata i Kosovo i Metohija kao oblast koja je istovremeno (zbog većinski albansko stanovništva) spajala i razdvajala dve zemlje. Iako autorka to ne potencira, upravo je pripadnost ove pokrajine ležala u temeljima zблиžavanja dve zemlje: Titova Jugoslavija se nadala da će Kosovo i Metohija poslužiti kao „mamac“ za uvlačenje Albanije u Balkansku federaciju pod jugoslovenskom (čitaj: Titovom) hegemonijom, dok su se albanske vođe nadale da će zbog takvih želja jugoslovenske strane ne samo ekonomski profitirati, već na kraju i ostvariti vekovni san o pripajanju Kosova i Metohije Albaniji. Iako su takva gledišta u ovom poglavlju kratko izložena, bez njih se ne može razumeti zašto je po sebi siromašna, a uz to i ratom razorena Jugoslavija „odvajala od usta“ da pomogne malog i još siromašnijeg suseda sa kojim odnosi nikad nisu bili dobri.

U nastavku poglavlja predstavljen je brz tempo ekonomskog i svakovrsnog zблиžavanja dve zemlje pod novim vlastima: trgovinski ugovor je sklopljen još pre kraja Drugog svetskog rata i potpunog oslobođenja Jugoslavije, već 22. februara 1945. Autorka navodi pomoć koja je iz Jugoslavije počela da teče ka Albaniji, ali i snage u toj zemlji koje su bile protiv dobrosusedske saradnje, a koje su u to vreme jugoslovenski predstavnici identifikovali u albanskom trgovinskom društvu Importeks. Već tada su se javile neke slabosti koje će tokom celog posmatranog razdoblja opterećivati privrednu saradnju dve zemlje. Posebno važan deo ovog poglavlja tiče se uređenja pograničnih odnosa, značajnih za relativno veliki broj ljudi sa obe strane granice koji su tradicionalno ekonomskim interesima (imanja, ispaše, trgovačka središta) bili upućeni na mesta sa druge strane granice. Dosta prostora posvećeno je i sprovođenju agrarne reforme koja je, između ostalih, pogađala i dvovlasnike.

Drugo poglavlje (117–170) govori o 1946. godini kada su postavljeni institucionalni temelji međudržavne privredne saradnje i kada su odnosi, u celini uzevši, bili najbolji. U februaru, albanski vrh (koji nikad nije bio jedinstven i u kome Enver Hodža nikada nije imao takav auto-

ritet kao Tito u jugoslovenskom) okrenuo se strateškoj saradnji sa Jugoslavijom – budući da se druge opcije (saradnja sa Bugarskom, SSSR-om) nisu pokazale izvodljivim u tom trenutku. Sredinom te godine takva orijentacija je doživela vrhunac posetom Envera Hodže Jugoslaviji i potpisivanjem sporazuma o prijateljstvu 9. jula. On je bio kruna u nizu sporazuma potpisanih te godine koji su otvarali vrata ekonomskoj i drugim vidovima saradnje (kulturna, vojna, vazduhoplovna, pomorska, humanitarna). Iako su ekonomski sporazumi, koji su nastojali da izjednače i zблиže dve privrede, uglavnom bili na jugoslovensku štetu, Jugoslavija se nadala političkoj koristi od njih. Ovo se jasno videlo na primeru više mešovitih privrednih društava koja su osnovana zajedničkim, ali pretežno jugoslovenskim kapitalom, a od kojih je mnogo veću korist imala Albanija. Već tada se pokazalo da uprkos tome politička korist nije obezbeđena, jer se na albanskoj strani često javljalo opravdano ili neopravdano nezadovoljstvo sprovođenjem sporazuma.

Treće, najobimnije poglavlje (171–310) bavi se sprovođenjem postignutih sporazuma na raznim poljima, funkcionisanjem mešovitih društava, trgovinskom razmenom, kao i investicijama, odnosno kreditima. U praksi, međutim, ekonomsko zблиžavanje je istaklo sve slabosti u odnosima dve zemlje na raznim poljima. One su u kombinaciji sa hroničnim nepoverenjem Envera Hodže i dela albanskog državnog i partijskog vrha sredinom godine dovele do okretanja Albanije Sovjetskom Savezu. Do njega je došlo posle posete Envera Hodže Moskvi u julu. Od tada zahlađenje odnosa postaje sve očitije i izraženije. Iako autorka posvećuje veliki deo ovog poglavlja jugoslovenskim privrednim aktivnostima u Albaniji, ulaganjima, kreditima, trgovinskoj razmeni itd., sve to nije moglo da zaustavi rastuće nepoverenje albanske strane.

Poslednje poglavlje (311–389) prikazuje kraj ekonomskih i političkih veza dve zemlje tokom 1948. godine. U prvom delu se razmatra uslozňnjavanje jugoslovensko-sovjetsko-albanskih odnosa u prvoj polovini godine, koje će dostići vrhunac Rezolucijom Informbiroa 28. juna. U nastavku je prikazan gotovo munjevit prekid ekonomske i svake druge saradnje od strane Albanije i njeno okretanje protiv Jugoslavije i njenih predstavnika u Albaniji. Obuhvaćena je i bljutava propagandna kampanja u kojoj je jugoslovenska pomoć prethodnih godina prikazana kao kolonijalna eksploatacija, a početak pravog

procvata Albanije stavljen u vreme posle raskida saradnje sa Jugoslavijom i početka masovnije saradnje sa SSSR-om. Ostatak poglavlja se bavi stvarnim rezultatima privredne saradnje tokom prve polovine godine. Na mestu je pitanje: da li je ovo poglavlje moglo biti drugačije komponovano – da bi se u većoj meri očuvao hronološki princip izlaganja primenjen u celoj knjizi.

U završnom delu naslovljenom „Epilog. Bilans ekonomskih odnosa Jugoslavije i Albanije 1945–1948“ (391–404), uz mnoštvo tabela (kojih ima i u ostalim poglavljima), sumirani su pre svega kvantitativni podaci o ekonomskoj saradnji dve zemlje. Dat je jasan pregled toga šta se izvozilo i uvozilo, koliko se ulagalo sa svake strane. Iz svega proizilazi da je Jugoslavija tu najviše ulagala i uprkos neispunjavanju planova (usled subjektivnih i objektivnih slabosti na obe strane) mnogo više doprinosila. Jugoslovenska ekonomska premoć je bila tolika da bi zaista izgledala kolonijalno (kako je albanska propaganda tvrdila) da nije bila dobronamerna. Ovako, bila je, po rečima Milovana Đilasa, „skupa i nepravdična“ [prema Jugoslaviji!], a objašnjenje koje on za nju daje, a autorka usvaja, bila je želja jugoslovenskog vrha da se dve zemlje ujedine. Ovo bi ne samo ojačalo socijalizam na Balkanu već, nadali su se, uklonilo teritorijalne sporove i nacionalnu netrpeljivost. Ispostavilo se da je motivacija bila idealistička, a rezultat potpuni promašaj. Ni posle kakve-takve „normalizacije“ odnosa 1954. godine, dve zemlje neće postati prijatelji, a teritorijalni sporovi i međunarodna mržnja još uvek traju. Knjiga se završava Zaključkom (405–410), u kome su još jednom istaknuti glavni momenti političke i ekonomske saradnje socijalističke Jugoslavije i Albanije.

Knjiga Božice Slavković Mirić, koja ne samo obimom nego i kvalitetom značajno prevazilazi i ono što se u predbolonjskoj eri očekivalo od magistarskih radova, a pogotovo ono što se sada očekuje od bolonjskih master radova, predstavlja značajan doprinos istraživanju jugoslovensko-albanskih odnosa posle Drugog svetskog rata. Autorka je na vrlo detaljan način osvetlila ekonomski aspekt tih odnosa, ali ni pošto samo ekonomski. Predmet njene pažnje jeste i prevažni politički kontekst, odnosno politička motivacija koja je stajala iza ukupnog ekonomskog angažovanja siromašne Jugoslavije u još siromašnjoj Albaniji. Dotaknuti su i drugi aspekti (obrazovni, vojni itd.), značajni za integraciju Albanije u širu balkansku socijali-

stičku zajednicu. Već sama količina jugoslovenskih dokumenata, bogatstvo podataka prikupljenih u njima koji su omogućili da se osvetle mnoga pitanja, svedoče o značaju tog projekta za tadašnji jugoslovenski vrh. Zahvaljujući prirodi i sadržaju tih dokumenata autorki je bilo moguće da prikaže albansko viđenje međudržavne saradnje i da na taj način u velikoj meri nadoknadi nemogućnost korišćenja izvorne albanske građe. Znanje albanskog jezika, tako retko kod naših istoričara, omogućilo joj je i da koristi relevantnu albansku literaturu koja služi kao dobra dopuna vrlo obimnoj srpskoj i jugoslovenskoj. Svojim kvalitetima ova knjiga je znatno uvećala fond našeg znanja o jednom aspektu jugoslovensko-albanskih odnosa čije važnosti su mnogi istraživači bili svesni, ali kojeg su se doticali samo u prolazu.

Zoran Janjetović

Uğur Ümit Üngör, PARAMILITARISM: MASS VIOLENCE IN THE SHADOW OF THE STATE, Oxford, Oxford University Press, 2020, 224.

Knjiga *Paravojska: masovno nasilje u senci države* koju je nedavno objavio vrhunski oxfordski izdavač na pregledan način prezentuje istraživanja profesora Amsterdamskog univerziteta Ugura Umita Ungora. Ovaj vredni saradnik holandskog NIOD Instituta za studije rata, holokausta i genocida posvetio je svoje prve studije konfiskaciji jermenske imovine tokom genocida, kao i ulozu tog procesa u izgradnji nacionalnog identiteta savremene Turske. Za njih je iz ruku holandskog prestolonaslednika dobio 2012. godine prestižnu Hajnekenovu nagradu za mlade naučnike. Gotovo deceniju kasnije, nema sumnje da je žiri dobro procenio. Granajući svoja interesovanja ka prostoru Južne Amerike, Balkana, Ruande, Bliskog istoka i Jugoistočne Azije, Ungor se afirmisao kao vodeći komparativni stručnjak u ovoj zahtevnoj oblasti. To se i vidi u samoj studiji, u kojoj je fenomen paravojsnih formacija temeljno istražen u uporednoj ravni i jezgrovito prikazan na tek nešto više od 200 stranica knjige. Velika bi zabuda bila obimom meriti značaj i doprinos ove studije, koja je prepuna kako novih saznanja o paramilitarizmu, tako i interesantnih interpretacija uzroka, vidova i posledica državnog nasilja uopšte.

Šta zapravo saznajemo iz Ungorove knjige? Pre svega, njegova studija podseća da se pojam